

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.54>**Василь Пулик,**

студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРАВА НА ЛИСТУВАННЯ

У статті досліджуються проблеми законодавчого регулювання права засуджених на ведення листування, забезпечення конституційних положень права на таємницю листування засуджених в Україні порівняно із забезпеченням цього права звичайними громадянами. Основними методами, які були застосовані в статті, є ретроспективний та порівняльний. Автором проаналізовано низку норм національного законодавства, зокрема Конституції України, Кримінально-виконавчого кодексу України, Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, національну та міжнародну судову практику щодо порушень цього права засуджених, а також наукову літературу та монографії. У статті наголошено на основних недоліках національного законодавства, які виступають передумовами незаконного обмеження та зловживань з боку посадових осіб і персоналу органів та установ виконання покарань у разі реалізації засудженими права на листування. З огляду на останні рішення, постановлені Верховним Судом, рішення Європейського суду з прав людини, в яких, зокрема, було встановлено порушення права засудженого на таємницю листування, автором досліджено основні цілі, задля яких таке втручання з боку державних органів було б прийнятним та допустимим. Також проаналізовано можливі напрями вдосконалення українського законодавства. За результатами дослідження зроблено висновки щодо сучасного стану національного законодавства в сфері дотримання права засуджених на таємницю листування, наголошено на позитивних змінах у кримінально-виконавчому законодавстві, зокрема щодо закріплення в Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, необхідності в кожному конкретному випадку обґрунтування обмеження права засуджених на таємницю листування, невирішених питаннях щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства з цього питання.

Ключові слова: кореспонденція, практика Європейського суду з прав людини, обмеження прав засуджених, порушення права, зв'язок із зовнішнім світом в умовах ізоляції.

Постановка проблеми. Відповідно до положень статті 50 Кримінального кодексу України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у скоєнні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання скоєнню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [1]. Засуджений до позбавлення волі, як і будь-яка інша людина, має закріплені на законодавчому рівні права та залишається членом суспільства. Водночас така особа на час відбування покарання ізолювана від цього суспільства, перебуває в умовах режиму виконання покарання, а тому зазнає значних правообмежень.

Недосконалість чинного законодавства в частині реалізації засудженими до позбавлення волі прав та свобод, зокрема права на

листування, а також зловживання з боку персоналу органів та установ виконання покарань щодо таких осіб несе великий ризик недосягнення головної мети покарання – виправлення засуджених.

Аналіз публікацій. Вагомий внесок у дослідження питання щодо реалізації засудженими до позбавлення волі прав зробили такі науковці, як А.М. Бандурка, О.В. Лисодєд, М.В. Романов, В.О. Човган та інші. Водночас кримінально-виконавче законодавство зазнає змін, у зв'язку з чим потребує актуального аналізу та перегляду.

Метою дослідження є аналіз ефективності чинного законодавства в частині реалізації права на листування засудженими до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 8 Конституції України у країні

визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Відповідно до статті 63 Основного Закону країни засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [2].

Визначення правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків є безпосереднім завданням кримінально-виконавчого законодавства України.

Так, у статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України закріплені основні права засуджених, серед яких важливе місце посідає право засуджених на ведення листування [3].

Слід погодитись з М.В. Романовим, який у своїх дослідженнях неодноразово звертав увагу на значну роль цього інституту для підтримання засудженими постійного зв'язку із зовнішнім світом з огляду на його доступність, масовість, відсутність обмежень щодо кількості й періодичності листів, незначні фінансові витрати [4, с. 163].

Водночас порядок та умови реалізації засудженими такого права залежать від багатьох факторів, зокрема, адресата, змісту листа, індивідуальних ризиків для інших осіб тощо.

М.В. Романов умовно поділяє право вести листування на два різновиди: 1) приватне листування, тобто право відправляти й отримувати листи від близьких осіб, родичів і друзів; 2) публічне листування, тобто направлення звернень, заяв чи скарг до органів держави [4, с. 163].

Відповідно до ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України засудженим дозволяється одержувати й відправляти листи й телеграми за свій рахунок без обмеження їх кількості [3].

Щодо приватного листування стаття 113 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає певні правообмеження, серед яких можна виокремити такі: 1) листування між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, і особами, які не є родичами, допускається тільки з дозволу адміністрації колонії (ч. 2 ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України); 2) кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього й максимального рівня безпеки, підлягає перегляду (ч. 3 ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України) [3].

Порядок перегляду кореспонденції засуджених осіб здійснюється відповідно до статті 113 Кримінально-виконавчого кодексу України [3], Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2013 № 1304/5 (далі – Інструкція) [5], Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2014 № 2186/5 (далі – Правила) [6].

Водночас згідно зі ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [2]. Отже, Конституція не передбачає можливості встановлення обмеження таємниці листування законами та іншими нормативно-правовими актами. Кожен окремих випадок обмеження гарантованого Конституцією права має бути розглянутий під час судового засідання, санкціонований судом та оформлений відповідним рішенням суду.

З огляду на вищезазначене обмеження права на листування, встановлені в кримінально-виконавчому законодавстві, йдуть у розріз з нормативними положеннями Основного Закону країни та суперечать йому. Найбільш прийнятним засобом вирішення зазначеної колізії може бути внесення змін до Конституції України шляхом можливості закріплення такого обмеження на рівні закону.

Положення щодо публічного листування, а саме щодо права засуджених звертатися відповідно до законодавства до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань закріплене ч. 1 ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України [3] та загалом відповідає ст. 40 Конституції України, положення якої гарантують кожному право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб,

які зобов'язані розглянути їх і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [2].

Стаття 113 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає, що кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягає [3].

З огляду на те, що звернення, клопотання та скарги на дії або бездіяльність персоналу органів та установ виконання покарань, які направляються до адміністрації таких установ або до вищестоящих посадових осіб, не належать до кореспонденції, що не переглядається, можна допускати зловживання з боку персоналу з метою незаконного психологічного та навіть фізичного впливу на засуджених.

Однією із суттєвих ознак реалізації права на подання звернень, заяв та скарг ув'язненими міжнародні стандарти визначають ознаку конфіденційності подання вказаних документів. Щоправда, міжнародні акти не дають визначення меж цієї конфіденційності. Але вітчизняне законодавство всупереч міжнародним нормам та власній Конституції (в якій міститься заборона будь-якої цензури) вводить таке поняття, як «перегляд» кореспонденції засуджених. Розділ 4 Інструкції дає змогу зробити висновок про те, що фактично кореспонденція засуджених осіб підлягає цензурі, яка, зрозуміло, не передбачає ніяких можливостей для конфіденційності листування ув'язнених. Таке становище є порушенням вимог міжнародних нормативних актів [7].

З огляду на те, що право на таємницю кореспонденції є фундаментальним для кожної людини, обмеження такого права має здійснюватися державою з урахуванням міжнародних стандартів, практики Європейського суду з прав людини та обов'язково переслідувати легітимну мету.

Статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка 17 липня 1997 року була ратифікована Україною і є частиною національного законодавства, встановлено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється

згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [8].

Європейський суд з прав людини неодноразово констатував порушення Україною статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно перегляду кореспонденції осіб, що тримаються під вартою, як під час досудового тримання під вартою, так і впродовж відбування покарання за вироком суду, зокрема, у справах: Сергій Волосюк проти України від 12 березня 2009 року, Беляєв та Дігтяр проти України від 16 лютого 2012 року, Вінтман проти України від 23 жовтня 2014 року.

З огляду на те, що рішення Європейського суду з прав людини відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права, з урахуванням зазначеної практики Європейського суду з прав людини Верховний суд своїх рішеннях також дійшов висновків щодо неприпустимості порушення права засудженого на таємницю кореспонденції. Так, у постанові від 12.09.2018 у справі 585/3179/17 Касаційний цивільний суд Верховного Суду, скасовуючи рішення першої та апеляційної інстанцій, констатував порушення положень ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України, пунктів 4, 5 Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах (далі – Інструкція), затвердженої наказом Міністерства юстиції України 02 липня 2013 року № 1304/5, якими закріплено обов'язок установ виконання покарань вручення засудженим кореспонденції, що надійшла із суду, у запечатаному вигляді (конверті) [9].

У пункті першому розділу XIII Правил закріплено, що перегляд кореспонденції, яку відправляють засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки, здійснюється з письмового дозволу начальника установи виконання покарань на підставі рапорту (клопотання) працівника оперативного підрозділу установи з обов'язковим встановленням строку перегляду кореспонденції [6].

З огляду на режим та умови відбування покарання, пов'язаного з позбавленням волі, доречним є обґрунтування обмежень права на ведення листування. Такою метою може

бути забезпечення безпеки персоналу органів та установ виконання покарань, недопущення незаконного психологічного впливу засудженого на близьких та рідних, свідків у кримінальному провадженні або інших осіб, запобігання поширенню контрабанди, запобігання організації втеч з місць позбавлення волі тощо.

Закріплена в пункті першому розділу XIII Правил норма дає свободу дій персоналу установ виконання покарань на обмеження права засуджених на листування та призводить до зловживань з їхнього боку. Так, мета, яку переслідує персонал органів виконання покарань, обмежуючи засуджених у праві на таємницю листування, може бути незаконною та зводиться до уникнення випадків відправлення їхніх листів, в яких ідеться про оскарження дій або бездіяльності адміністрації та персоналу установ виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, а також оскарження законності накладення дисциплінарних стягнень.

З огляду на практику Європейського суду з прав людини зазначені обмеження мають ґрунтуватися на принципі пропорційності, передбачаючи мінімальність таких обмежень.

Перші кроки в цьому напрямі були зроблені законодавцем шляхом внесення наказом Міністерства юстиції України № 955/5 від 13.03.2020 змін до Інструкції.

Відповідно до затверджених змін перегляд кореспонденції, яку надсилають засуджені та особи, взяті під варту, здійснюється з письмового дозволу начальника установи виконання покарань (слідчого ізолятора) на підставі рапорту (клопотання) працівника оперативного підрозділу установи виконання покарань (слідчого ізолятора) з огляду на індивідуальні ризики окремих засуджених чи осіб, узятих під варту, з обов'язковим встановленням строку перегляду кореспонденції [5].

Закріплення в Інструкції індивідуалізації обмеження права засуджених на листування має позитивний вплив та може запобігти зловживанням з боку персоналу органів та установ відбування покарання. Водночас з огляду на гарантування засудженим права на таємницю листування на конституційному рівні, вважаю, що такі зміни мають бути відображені на рівні закону з відповідним внесенням змін до Основного Закону нашої держави.

Висновки

Важливим кроком у дотриманні прав засуджених на листування є позитивні зміни кримінально-виконавчого законодавства відповідно до міжнародних стандартів, рішень Європейського суду з прав людини, а також розуміння національним судом фундамен-

тальності права засуджених на таємницю листування. Водночас кримінально-виконавче законодавство з огляду на закріплені у Конституції України принципи верховенства права має відповідати Основному Закону України, у зв'язку з чим потребує змін. Приведенню у відповідність один до одного потребують інші нормативно-правові акти кримінально-виконавчого законодавства. З огляду на те, що Україна продовжує імплементацію міжнародних стандартів в національне законодавство, з приходом нової влади є сподівання на позитивні зміни в національному законодавстві, закріплення легітимних цілей щодо обмежень у реалізації засудженими права листування.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 04.04.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.04.2020).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення 04.04.2020).
4. Романов М.В. Правове регулювання права засуджених на листування і звернення з пропозиціями, заявами і скаргами. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 162–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_115_22.
5. Про затвердження Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : Наказ від 02.07.2013 № 1304/5. Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-13/ed20180914>.
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ від 29.12.2014 № 2186/5. Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18>.
7. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В.А. Бадира, О.П. Букалов, А.П. Гель, М.В. Романов, І.С. Яковець; За загальною редакцією Є.Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. Харків : Права людини, 2011. 368 с.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 04.04.2020).
9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 585/3179/17 від 12.09.2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76536508> (дата звернення 04.04.2020).

The article examines the problems of legislative regulation of the right of convicts to correspondence, the provision of constitutional provisions of the right to secrecy of correspondence of convicts in Ukraine in comparison with the provision of this right to ordinary citizens. The main methods used in the article are retrospective and comparative. The author analyzes a number of norms of national legislation, in particular the Constitution of Ukraine, the Criminal-Executive Code of Ukraine, the Instruction on the organization of correspondence (correspondence) of persons held in penitentiary institutions and detention centers, the Rules of Internal Order of Penitentiary Institutions, the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and fundamental freedoms, national and international jurisprudence on violations of prisoners' rights, as well as scientific literature and monographs. The article highlights the main shortcomings of national legislation, which are prerequisites for unlawful restriction and abuse by officials and staff of bodies and institutions of execution of sentences in the exercise of convicted prisoners the right to correspondence. In view of the recent decisions rendered by the Supreme Court, the decision of the European Court of Human Rights, which in particular found violations of the convicted person's privacy, corresponded with the main objectives for which such intervention by public authorities would be acceptable and permissible. Possible directions of improvement of the Ukrainian legislation are also analyzed. According to the results of the study, conclusions were drawn regarding the current state of national legislation in the field of observing the rights of convicts to secrecy correspondence, emphasizing the positive changes in the criminal enforcement legislation, in particular, the consolidation in the Instruction on organization of correspondence (correspondence) of persons being held in institutions remand prisons of necessity in each case justification of restriction of the right of prisoners to the secret of correspondence, unresolved issues of improving criminal-executive law on this issue.

Key words: correspondence, case law of the European Court of Human Rights, restriction of the rights of convicts, violation of law, communication with the outside world in isolation.

